

Nyelv és filozófia

Barna könyv

[I. rész 56. szakasz]

LUDWIG WITTGENSTEIN

Ludwig Wittgenstein 1934–1935 között, két cambridge-i tanítványának diktálta le a Barna Könyvet, mely két részre és ezeken belül számozott szakaszokra oszlik. Jelen fordítás az I. rész 56. szakaszát ültette át magyar nyelvre, valamint jegyzetben az I. és 55. szakasz vázlatos kivonatát adja. A fordítás a Preliminary Studies for the „Philosophical Investigations” Generally known as The Blue and Brown Books by Ludwig Wittgenstein Basil Blackwell Second Edition 1969 (First Edition 1958) alapján készült.

56. És most vegyük a jövő leírásának (description) az esetét. Valaki például felébresztheti egy gyermekben a várakozás izgalmát azzal, hogy figyelmét bizonyos ideig színüket periodikusan változtató közlekedési lámpákra irányítja. Előttünk van még egy vörös, egy sárga és egy zöld korong, és váltakozva ezek egyikére vagy másikára mutatunk, előre jelezve ezzel, hogy melyik szín következik. El lehet képzelni, hogyan folyik le ez a játék.

Láthatjuk, hogy ezekben a nyelvi játékokban nem találkozunk a múlt, jelen s jövő képzeivel (idea) problematikus s csaknem misztikus mivoltukban. Hogy mik ezek az idők, és hogyan történnek meg, hogyan jelennek meg, azt már-már meghatározó erővel jellemezhetjük, hogyha a következő kérdést tekintjük: „Hová tűnik a jelen, amikor múlttá válik, és hol van a múlt?” – Milyen körülmények között vonzó számunkra ez a kérdés? Bizonyos esetekben nem az, s ekkor mint képtelenséget elvetjük.

Világos, hogy ez a kérdés akkor merül fel a legnagyobb valószínűséggel, ha olyan esetek foglalkoztatnak, melyeknek tárgyai miáltalunk folynak – mint ahogyan a farönkök is lefelé úsznak a folyón. Ebben az esetben elmondhatjuk, hogy azok a rönkök, amelyek *elhaladtak* mellettünk, mind lent vannak, hozzánk képest balra, és azok a rönkök, amelyek *el fognak haladni* mellettünk, fent vannak, tőlünk jobbra. Ekkor úgy használjuk ezt a szituációt, ahogyan egy hasonlatot minden törtézésre az időben, sőt megtestesítjük ezt a hasonlatot a nyelvünkben is, amikor azt mondjuk, hogy „a jelen esemény elmúlik” (egy rönk elhalad), „a jövőbeli esemény eljön” (egy rönk eljön). Beszélünk az események folyásáról, de az idő folyásáról is – a folyó, amelyen a farönkök úsznak.

Ebből ered a filozófia kérdéseinek egyik legtermékenyebb forrása: valamely jövőbeli eseményről beszélünk, mint olyanról, ami bejön a szobámba, és ennek az eseménynek a jövőbeli eljövételéről.

Mondhatjuk: „*Valami történni fog*” és azt is: „*Valami közeledik felém*”; a farönkre úgy gondolunk, mint „*valamire*”, és ez közeledik is felénk.

Így megtörténhet, hogy nem vagyunk képesek megszabadulni a szimbolikánkban rejlő következményektől, amelyek – úgy tűnik – megengedik az efféle kérdést: „Hová tűnik a gyertya lángja, amikor kialszik?”, „Hová tűnik a fény?”, „Hová tűnik a múlt?”. Szimbolizmusunk rögeszménkké vált. – Talán arról van szó, hogy egy analógia, mely ellenállhatatlanul vonz minket, egy talányhoz (puzzlement) vezetett. És ugyanez akkor is megtörténhet, amikor a „most” szó jelentése (meaning) misztikus fényben tűnik fel előttünk.

Az 55. szakaszban látható,¹ hogy a „most” funkciója semmiképpen sem hasonlítható össze az olyan kifejezések funkciójával, mint például „öt óra”, „dél”, „mikor lemegy a nap” stb. A kifejezéseknek ez utóbbi csoportját „időspecifikációknak” nevezném el. Mindennapi nyelvünk a „most” szót és időspecifikációit mégis hasonló kontextusban használja. Például mondjuk:

„A nap hat óraker megyle.”

„Épp most megyle a nap.”

Hajjunk rá, hogy azt mondjuk, mind a „most”, mind a „hat óra” egy-egy időpontra vonatkozik. A szavaknak ez a használata ismét talányt idéz elő, amelyet a következő kérdéssel lehet kifejezni: „Mi az a „most”? – mivel ez egy időpillanat, noha nem mondható sem az, hogy „a pillanat, amikor beszélek”, sem az, hogy „a pillanat, amikor az óra üt” stb. stb.” – A válaszuk ez: A „most” szó funkciója teljesen különbözik az időnek egy specifikációjától. – Ez könnyen belátható, ha azt a szerepet tekintjük, melyet ez a szó valójában játszik nyelvünkben, de homályos akkor, amikor ahelyett, hogy az egész nyelvi játékot tekintenénk, a nyelvnek csak azokat a kifejezéseit és kontextusait tekintjük, amelyekben a szót használjuk. (A *ma* szó nem egy időpont, és egyáltalán semmi efféle. Nem úgy különbözik az időponttól, ahogy a kalapács különbözik a sulyoktól, hanem ahogy a kalapács a szögötől különbözik; és biztosan mondhatjuk, hogy egy kalapács és egy sulyok, vagy hogy egy kalapács és egy szög között is van kapcsolat.)

Hajjunk rá, hogy azt mondjuk: a *most* az idő egy pillanatának a neve, és ez természetesen olyan, mintha azt mondanánk, az *itt* egy helynek a neve, az *ez* egy dolognak a neve, az *én* pedig egy emberé. (Természetesen azt is mondjuk: *egy évvel ezelőtt* egy időnek a neve, az *amott* egy hely neve, és a *te* egy személyé.) Egy tulajdonnév és az *ez* szó használata között lényeges különbség van. – Azokra a *játékokra* gondolok, amelyeket ezekkel a szavakkal játszanak, nem pedig a szóbeli megnyilatkozásokra (phrases), amelyekben használják őket. Mivel mondhatjuk azt, hogy „Ez alacsony” és „Jack alacsony”; de emlékezzünk csak arra, hogy a rámutató gesztus és a dolog nélkül, amelyre rámutatunk, az „Ez alacsony” kijelentés jelentés nélküli lenne. – Amit egy névvel össze lehet hasonlítani, az nem az ez szó, hanem – ha úgy tetszik – az a szimbólum, ami ebből a szóból, gesztusból s mintából áll. Azt mondhatjuk: Semmi sem inkább jellemző az A tulajdonnévre, mint az, hogy ilyen kifejezésekben használhatjuk: „Ez A”; és nincs értelme azt mondani, hogy az „Ez ez”, vagy a „Most az most” és az „Itt az itt”.

Egy olyan kijelentésnek (proposition) a képze, amely arról mond el valamit, hogy mi fog történni a jövőben, inkább készlet töprengésre, mint egy olyan kijelentésé, amely a múltból tájékoztat. Mert amikor a jövőbeli eseményeket a múltbeliekkel hasonlítjuk össze, akkor sokan hajlanak rá, hogy azt mondják; habár a múltbeli események valójában nem igazán a nap alatt léteznek, hanem egy földalatti világban, amelybe az igazi életről jutottak; míg a jövőbeli eseményeknek még ez az árnyékos, homályos léte is hiányzik. Természetesen el tudjuk képzelni a még megszületetlen, jövőbeli események birodalmát, ahonnan a valóságba kerülnek, majd a múlt birodalmába; s ha ennek a metaforának a terminusaiban gondolkodunk, meglepődhetünk azon, hogy a jövő kevésbé létezőnek tűnhet, mint a múlt. Emlékezzünk azonban arra, hogy az időre utaló kifejezések nyelvtana nem szimmetrikus a jelen pillanatra mint kiindulópontokra.² Így az emlékezettel kapcsolatban álló

¹ Az 55. szakaszban Wittgenstein az 1. szakaszra utal, melyben a szavak demonstratív (megmutató) módosítással (módszerrel) tanításából indul ki az építőmester példájával. Egy építőmester a „Tégla!” utasítást adja a segédjének, erre egy téglat kap tőle. A kérdés az, hogy a segéd számára a „tégla” szó azt jelenti-e, hogy: „tégla”, vagy azt, hogy „Hozz egy téglat!”. Wittgenstein arra a következtetésre jut, hogy a szavak jelentését a használatuk adja, bizonyos metanyelvi értelemben, mely metanyelvi értelmezés tekintetében a végtelenbe vezet.

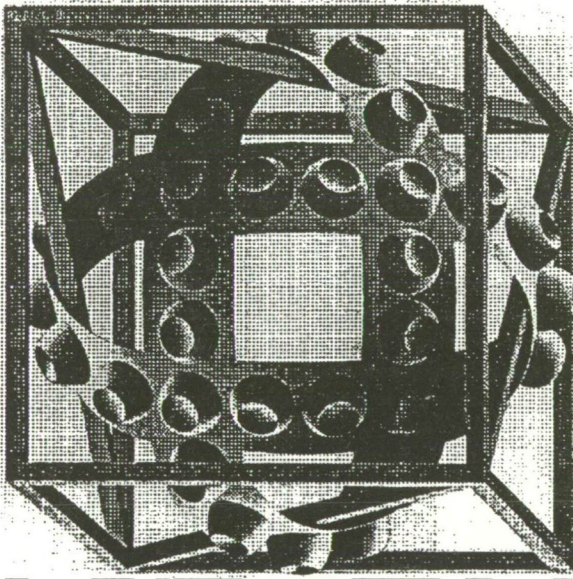
Ez az elmélet az 55. szakaszban az idő fogalmával bővíti. Az építőmester azt mondja a segédjének, hogy „Tégla, fél óra múlva!”, majd fél óra múlva az órára mutat, és azt mondja: „Tégla most!”. Egy idő után már csak azt kell mondania, hogy „Tégla, fél óra múlva!”, és a segéd fél óra múlva odaadja neki a téglat.

A nyelv azzal kerekedik a konkrét tárgyak fölél, hogy nincs szüksége a rámutatásra (chhez a rámutatáshoz kellett a tárgyak). – [A fordítók]

² Ez abból is látható, ha az „I have read the book” – „Elovtastam a könyvet” és az „I shall read the book” – „El fogom olvasni a könyvet” mondatokat tekintjük. Láthatjuk, hogy az esemény – mely talán maga alkotja az idő képzetét – a két esetben nem szimmetrikus a jelen pillanatra mint középpontokra, sem az angol, sem a magyar nyelvben. [A fordítók]

kifejezések nyelvtana nem merül fel ismét „ellenkező előjellel” a jövő időben. Ezért mondtam, hogy az olyan kijelentések, amelyek a jövőbeli eseményekre vonatkoznak, nem valódi kijelentések. És ez még csak rendjén volna addig, amíg nem tekintjük másnak, csupán egy állításnak a „kijelentés” terminus használatáról; egy olyan állítás, amely noha nem egyezik a „kijelentés” szó mindennapi használatával, mégis természetessé válhat az emberek számára bizonyos körülmények között. Mikor egy filozófus azt mondja, hogy a jövőről szóló kijelentések nem igazi kijelentések, akkor ez azért van, mert megdöbbenette az időbeli kijelentések nyelvtanában található aszimmetria. Habár megvan az a veszély, hogy egyfajta tudományos megállapítást tesz a „jövő természetéről”.

Fordították: Kelemen Zoltán és Oláh Csaba

Gondolatok Wittgenstein misztikájáról

KELEMEN ZOLTÁN

Mi a filozófus feladata? Ki a filozófus? Ezekre a kérdésekre – azt hiszem – minden történeti kor másképp kereste a választ. Az európai gondolkodás történetében pedig valószínűleg így merült fel ez a kérdés, hosszú századokon át: Mire van a filozófus? Miért? Tevékenységének milyen haszna van? Mire lehet *felhasználni*?

Véleményem szerint azok, akik a kérdést ilyen formában vetették fel, valami olyan eredményre gondolhattak, amilyent a legtöbb tudomány képviselői elérnek munkásságukkal, gondolok itt főleg az alkalmazott tudományokra. Arra következtetnek az ily módon kérdezők, hogy a filozófusnak is valami ehhez hasonló eredményt kell felmutatnia. S a filozófusok nagy része igyekezett is megfelelni ennek a követelménynek, és bár kivételek mindig akadtak, a figyelmes olvasó talán megütközhetett azon, hogy Ludwig Wittgenstein Barna Könyvének 1/56. szakaszában nyelvészeti trivilitásokkal foglalkozik, mint ismeretlen, eddig még fel nem tárt problémákkal. Mintha ő világítana rá először a mutatószók és a